

Prof.dr. B.C.A. Walraven

Alcoholische paradoxen. Drank en drinken in de Koreaanse cultuur

Universiteit Leiden

Alcoholische paradoxen.
Drank en drinken in de Koreaanse cultuur

Rede uitgesproken door

Prof.dr. B.C.A. Walraven

ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar op het gebied van

Taal en Cultuur van Korea

aan de Universiteit Leiden

op vrijdag 15 juni 2012

Universiteit Leiden

Zoals velen onder u bekend zal zijn verbleef de Nederlandse schipbreukeling Hendrik Hamel van 1653 tot 1666 in Korea. In zijn rapport aan de Heren Zeventien over "den ommeganck van die natie ende gelegentheit van 't land", noteert hij dat "daer sijn veele tap ende vermaeck huijsen" en hij voegt daar aan toe dat zelfs de Boeddhistische monniken (of zoals Hamel ze noemt, de "Papen"), die zich volgens hun geloof uiteraard volledig zouden moeten onthouden, "mede seer tot de vochtigheit genegen sijn".² Hamel was niet de eerste buitenlander die getroffen werd door de Koreaanse liefde voor de drank en zeker ook niet de laatste. De eerste beschrijvingen van de bewoners van het Koreaanse schiereiland in Chinese bronnen vermelden al dat ze hielden van drinken, dansen en zingen. In de negentiende eeuw verbaast de Franse priester Dallet in zijn *Histoire de l'église en Corée* zich over wat de missionarissen beschouwden als de Koreaanse onmatigheid in zowel eten als drinken. Hij voegt daaraan toe dat de Koreanen het niemand kwalijk nemen als hij teveel drinkt. "Een mandarijn, een hoogwaardigheidsbekleder, ja zelfs een minister kan, zonder dat dat gevolgen heeft, aan het einde van zijn maal [dronken] op de vloer rollen. Men laat hem rustig zijn roes uitslapen..."³ Niet elke Koreaanse tijdgenoot was het daar overigens helemaal mee eens. Tasan Chǒng Yagyong (1762-1836), een soort Koreaanse Leonardo da Vinci die op hoog niveau actief was op vele terreinen, merkt in een uitvoerige verhandeling over de juiste wijze om het volk te besturen op dat magistraten die teveel drinken te lang slapen en daardoor niet voldoende aan het werk toekomen en dus het volk schade berokkenen.⁴

Hoewel een deel van de talrijke Koreaanse christenen geheelonthouding voorstaat, is drinken nog steeds een fundamenteel facet van het sociale leven. Met inachtneming van de juiste vormen welteverstaan, want anders dan het citaat van Dallet suggereert, is Koreaans drinken niet hetzelfde als ongebreideld innemen. Het is ook niet simpelweg omdat Koreanen zo veel drinken, dat een Koreaans restaurant in Amsterdam op de drankkaart jenever niet alleen per glas

maar ook per fles aanbood. De verklaring is dat het beter past bij de Koreaanse etiquette ten aanzien van het drinken, waarbij het delen van de drank van groot belang is.

Als onderdeel van het sociaal verkeer is drinken haast vanzelfsprekend onderworpen aan sociale regels. Maar drank is ook een middel om *vorm* te geven aan het sociale leven. Alcohol is als symbool een drager van heel uiteenlopende en soms zelfs diametraal aan elkaar tegengestelde betekenissen, die in de omgang tussen mensen gebruikt kunnen worden om op een non-verbale manier iets uit te drukken. Sommige betekenissen zijn nagenoeg universeel, andere meer specifiek voor Korea of Oost-Azië. Wat is nu de taal die de drank in Korea spreekt of in oudere fases van de cultuur gesproken heeft? Op basis van eigen ervaringen, die we in deze context met de term "veldwerk" mogen sieren, en allerhande schriftelijke bronnen, zoals antropologische studies, geschiedwerken, anekdotenbundels, jurisprudentie en rituele handboeken, zal ik een antwoord op die vraag suggereren. Daarbij kan ook de literatuur goede diensten bewijzen en in het bijzonder de *shijo*, korte gedichten die vaak gezongen werden bij feestelijke, drankovergoten gelegenheden.⁵

De dranken

Traditioneel waren er in Korea twee hoofdcategorieën drank: door fermentatie van vooral rijst gebrouwen alcohol en vanaf de Koryŏ-periode (936-1392) ook gedestilleerde alcohol (*soju*). De eerste soort is weer te onderscheiden in "troebele drank" (*makkŏlli* of *t'akchu*), een ondoorzichtig, melkachtig uitzierend rijstbier, en "heldere drank" (*ch'ŏngju*), een soort sake, veel transparanter, wat verfijnder en hoger in aanzien staand. Door allerlei toevoegingen, zoals chrysanthenblaadjes of pijnboomnaalden, of door een langduriger rijpingsproces kon de smaak gevarieerd worden. Voor "mooie-vrouwenwijn" (*minju*) werd het graan eerst gekauwd door vrouwen om het fermentatieproces op gang te brengen, een aardig voorbeeld hoe een archaisch en primitief procedé soms in een geciviliseerde maatschappij een bepaalde meerwaarde kan krijgen.⁶

Makkölli is interessant omdat het zo sterk verschilt van Europese dranken. De smaak is een beetje zurig en als het goed is licht prikkelend, want het is in zijn ware vorm een levende drank, die zich blijft ontwikkelen. Enige decennia geleden, toen de verbindingen in Korea nog gebrekkig waren en er nog geen conserveringsmiddelen werden gebruikt, leidde dat wel eens tot ongelukken, doordat de drank zich wat te ver ontwikkelde en bedierf wanneer hij op een snikhete zomerdag in een plastic container achter op de fiets over een zandweggetje naar een afgelegen dorpje werd vervoerd. Gelukkig waren sommige boeren zo verstandig om, zij het illegaal, zelf hun *makkölli* te maken, die bijna altijd verre superieur was aan de commercieel geproduceerde. Vooral in de tijd dat van hogerhand het gebruik van rijst om alcohol te brouwen verboden was (om de noodzaak tot rijstimport te verminderen) raakten stedelijke drinkers in grote opwindning als ze spraken over de hemelse kwaliteiten van deze volgens de traditionele regels gebrouwen "boeren-*makkölli*". In die tijd was overigens de commerciële *makkölli* naar de normen van een moderne, kapitalistische maatschappij een uiterst merkwaardig product. Er waren geen merken en dus ook geen flessen met de naam van de brouwerij. De drank werd aangevoerd in grote containers en wie thuis wat wilde drinken stuurde zijn vrouw of dienstmeisje met een keteltje naar de winkel of de kroeg. Reclame had in die omstandigheden natuurlijk weinig zin en werd dan ook niet gemaakt. Tegenwoordig is dat wel anders. Er zijn talloze merken en variëteiten die strijden om de gunst van de consument en voortdurend naar nieuwe doelgroepen zoeken.

Bijna overal bestaat er een hiërarchie onder de dranken, die van belang is voor de symbolische functie ervan. Grote feestelijke gebeurtenissen worden gemarkeerd door champagne en niet door pils. In Korea stond tot voor kort *makkölli* helemaal onderaan de ladder. Het was ook de enige vorm van alcohol die als gewoon onderdeel van de dagelijkse maaltijd gedronken werd. Het is heel voedszaam en boeren plachten er in de morgen een kom van te drinken bij het

ontbijt (in Korea traditioneel de belangrijkste maaltijd van de dag) om zich te wapenen tegen de inspanningen van de landarbeid. Ook voor reizigers werd *makkölli* onmisbaar geacht om op krachten te blijven.⁷ Maar in de laatste jaren is de status van de drank aan het veranderen. De moderne varianten pretenderen de authentieke traditie te vertegenwoordigen. Ze spelen op deze manier in op de nostalgie naar wat "echt Koreaans" is en worden om die reden hoger gewaardeerd. Twee jaar geleden opende een van de grote internationale hotels in Seoul een speciale *makkölli*-bar, waar onder andere de lievelings-*makkölli* van de president werd geserveerd. *Makkölli* wordt nu ook geëxporteerd en wie er nieuwsgierig naar is hoeft niet verder te gaan dan de Nieuwe Rijn in Leiden.

Bier, dat sinds het begin van de twintigste eeuw gedronken wordt, geeft wat meer aanzien, zeker in vergelijking met Noord-Europa, waar het de plaats inneemt van de gewoonste en goedkoopste vorm van drank. Net zoals *makkölli* heeft tegenwoordig ook de inheemse gestookte alcohol, *soju*, geen hoge status, in tegenstelling tot dure geïmporteerde whiskey's. Maar ook hier is een nuancering op zijn plaats. *Soju* met een veel hoger alcoholpercentage dan de doorsnee *soju* en gedestilleerd volgens oude, authentieke receptuur wordt door de regering erkend als een vorm van Koreaans cultuuroed en de makers ervan krijgen een overheidsstipendium om ervoor te zorgen dat de kunst niet verloren gaat. Zo wordt een bepaalde vorm van drank tot een deel van de Koreaanse identiteit.

Er bestaat dus in Korea wel degelijk een hiërarchie van dranken, maar toch is die van beperkt belang. Er bestaat voor alcoholische drank één algemene, alles dekkende term, *sul*, en voor de meeste symbolische functies is eenvoudigweg *sul* nodig en niet een specifieke soort drank. In elk geval drinken alle leden van een gezelschap doorgaans hetzelfde, wat onvermijdelijk is gezien de drinketiquette, waarover later meer.

Drank en ritueel

Drank in Korea is vrijwel nooit alleen iets om te drinken. Nagenoeg altijd heeft alcohol een extra functie: het creëert een gebeurtenis die, al is het maar een heel klein beetje, buiten de normale orde valt en daardoor een speciale betekenis heeft. De hartelijkheid van een onthaal, blijdschap iemand te ontmoeten of weer te zien, het verlangen naar verzoening, het betonen van respect, of het markeren van een afscheid, het kan allemaal uitgedrukt worden door alcohol.

Het is daarom niet verbazend dat ook in belangrijke religieuze en sociale rituelen de drank niet ontbreekt. Het Confucianistische voorouderritueel (*chesa*) bestaat in essentie uit het spijzigen en laven van de zielen van de overledenen. Maar terwijl het eten al klaarstaat op de offertafels, moet de drank nog ingeschonken en aangeboden worden door de nabestaanden en het is deze enkele malen herhaalde handeling die de kern van het ritueel vormt. In de twintigste eeuw zijn de regels verruimd die bepalen wie gerechtigd is aan dit ritueel deel te nemen. Oorspronkelijk waren er drie (bijna altijd mannelijke) celebranten, nu doen vaak alle familieleden mee, met inbegrip van vrouwen en kinderen. Het gevolg is dat het aantal kommetjes drank dat aangeboden wordt zich evenredig vermenigvuldigt, want deelnemen aan dit ritueel komt neer op het offeren van drank.⁸ Het allerlaatste onderdeel van *chesa* is het gezamenlijk eten en drinken van de door de voorouders gezegende spijs en drank en ook in de benaming hiervan, letterlijk "het drinken van geluk" (*ǔmbok*), klinkt door dat juist aan het drinken, meer dan aan het eten, een bijzondere symbolische waarde wordt toegekend.

De kleurrijke en lawaaierige sjamanistische rituelen, waarin zingende en dansende sjamanen goden en geesten in zich "neer laten dalen", zijn in veel opzichten het tegendeel van de kalme en waardige Confucianistische rituelen. Maar ook daar vervult drank een belangrijke rol. Behalve een offerande (met name voor godheden met een "mannelijk" karakter die bescherming en welstand verschaffen) kan het ook een

medium zijn waardoor de goden hun gunsten aan de mensen schenken. Het drinken van door de goden gezegende alcohol (een "geluksglas": *pokchan*) tijdens het ritueel communiceert aan de gelovigen in stoffelijke vorm iets onstoffelijks. Overigens kan behalve alcohol ook rijstkoek hiertoe dienen, waardoor de associatie met het brood en de wijn in de christelijke eucharistie zich opdringt.

Soms heeft drank ook een reinigende functie. De sjamanen op het eiland Cheju, bijvoorbeeld, nemen een slok *soju* in de mond en sproeien tussen hun samengeperste lippen door naar alle kanten een fijne regen van alcohol om ongunstige invloeden te verjagen. Alcohol is met andere woorden in sjamanistisch ritueel zowel een medium voor de transmissie van het goede als een wapen tegen het kwaad.

Ook in offers aan goden die noch Confucianistisch noch sjamanistisch zijn, zoals Waryong (een vergoddelijkte wijze en veldheer uit de Chinese geschiedenis: Zhuge Liang) die in Seoul in een tempel op de helling van de Namsan vereerd wordt, is de drank niet weg te denken. Tegenwoordig drinkt Waryong ook westerse dranken zoals whiskey (Chivas Regal), maar nog steeds tonen zijn aanhangers hun toewijding door hem één voor één tijdens de diensten een kommetje aan te bieden.

Dan zijn er de seculiere rituelen. Bij een traditionele bruiloft is de climax het wederzijds aan elkaar aanbieden van wijn door bruid en bruidegom.⁹ In de manier waarop zij drinken demonstreren ze daarbij het onderscheid tussen de geslachten: zij neemt een bescheiden sipje, hij drinkt met een ferme slok de kom leeg, zoals het een echte kerel betaamt.

Een belangrijk moment in de menselijke levenscyclus, dat gevierd wordt met een groot feestmaal, is de zestigste verjaardag (*hwan'gap*). Wie deze leeftijd bereikt heeft alle stadia van een normaal mensenleven doorlopen en definitief een venerabele status verworven. Hij is als het ware een

levende voorouder geworden. Bij het banket biedt iedereen die jonger is dan de jarige hem een dronk aan als teken van respect en om hem te feliciteren.

Bij een begrafenis wordt aan de overledene meermalen, in diverse stadia, drank aangeboden, ongeveer op de wijze waarop dat bij de voorouderverering gebeurt. Op het allerlaatste, wanneer de kist al in de grond ligt, wordt de kom zo vol geschonken dat de drank over de rand loopt, waarmee wordt uitgedrukt dat de toewijding van de nabestaanden aan de gestorvene zo groot is dat niets hun te veel is.¹⁰ Tegelijkertijd is dit natuurlijk iets dat men bij een levende nooit zou doen - het zou een onvergeeflijke *faux pas* zijn - en daarom is het ook een symbolische handeling, die laat zien dat de overledene niet langer bij onze wereld hoort. Het definitieve afscheid van de dode wordt zo op een dramatische manier benadrukt. Later, als de pas overledene een reguliere voorouder is geworden, wordt de drank weer zonder morsen op de gewone manier bijgeschonken. De ongewone handeling van het te overvloedig bijschenken markeert met andere woorden een ongewone, marginale situatie, een periode van overgang van de ene staat naar de andere.

Bezwaren van de drank

Het zal al wel duidelijk zijn dat er in Korea een grote tolerantie bestaat ten aanzien van alcoholgebruik, maar dat het kan leiden tot wanorde, chaos en ruzie wordt toch ook niet ontkend. De dertiende-eeuwse staatsman en schrijver Yi Kyubo (1168-1241) wees al op de gevaren van de drank in "De Geschiedenis van Meester Gist", een korte allegorische vertelling in de stijl van een biografie uit een officieel geschiedwerk, waarin hij allerlei soorten alcohol als personages opvoert. Meester Gist zelf (die een milde vorm van alcoholische drank personifieert) wordt geprezen als een loyaal dienaar van de koning, die de vorst op moeilijke momenten nimmer in de steek laat en hem altijd weer weet op te vrolijken. Desalniettemin wordt hij het doelwit van kritiek omdat de koning, die zijn gunsten gelijkelijk dient te verdelen,

al te veel aandacht aan hem besteedt. Helemaal mis is het met zijn zonen, die de zwaardere en sterkere vormen van drank vertegenwoordigen. Het zijn ruwe onbehouwen knapen, lastpakken en aanmatigende ruziezoekers. Toch was Yi Kyubo bepaald geen vijand van de drank, zoals blijkt uit het pseudoniem dat hij in zijn latere jaren bezigde: Samhokho sōnsaeng, de Meester van de Drie Hartstochten, namelijk poëzie, drank en snarenspeel.

Van tijd tot tijd vaardigde de Koreaanse overheid een verbod op drankgebruik af.¹¹ Meestal gebeurde dat in tijden van hongersnood, omdat het graan dat voor het brouwen werd gebruikt beter zou kunnen dienen als voedsel. Maar er werd ook wel betoogd dat drinken leidt tot zedenverwildering. Bewijsmateriaal daarvoor ontbrak natuurlijk niet. In de jurisprudentie van de Chosŏn-periode (1392-1910) komen heel wat gevallen voor waarin drinken leidt tot misdaad (doorgaans een geweldsmisdrijf). Een van de opvallendste koningen uit deze periode, Yōngjo (r. 1724-1776), heeft op een gegeven ogenblik geprobeerd het maken en drinken van alcohol helemaal uit te bannen. Zijn anti-alcoholcampagne was vooral een poging om een eenvoudig, sober leven te propageren, én - wat voor hem beslist heel zwaar telde - een middel om zichzelf op te werpen als kampioen van de deugdzaamheid en zich zo ten overstaan van zijn ministers en onderdanen een onaantastbaar moreel gezag te verwerven.¹² Overigens was hij zich vóór hij zijn leven beterde zelf geregeld aan de drank te buiten gegaan.

Ook onder de burgerij waren er wel puriteinen die het gebruik van graan voor het brouwen van alcohol maar verkwisting vonden. Een tijdgenoot van Yōngjo, de onafhankelijk denkende intellectueel Yi Ik (1681-1783), dacht er precies zo over en was van mening dat zelfs bij Confucianistische rituelen geen drank geofferd hoefde te worden. In de oudheid, toen alles nog volmaakt was, zo betoogde hij, had men toch ook geen alcohol gekend?¹³ Hij raakte hier aan een gevoelig onderwerp. De regering bevorderde uit alle macht het correct

uitvoeren van de Confucianistische rituelen en de handboeken schreven daarbij het gebruik van alcohol voor. Men was hieraan zo gewend dat argumenten ertegen als van Yi Ik maar weinig indruk maakten. Uiteindelijk was Yǒngjo dan ook niet in staat zijn verbod te handhaven. Het hoeft niet te verbazen dat in het algemeen dergelijke verbodsbepalingen maar weinig en zeker geen blijvend effect sorteerden.

Bezwaren tegen alcoholgebruik waren dus niet onbekend, maar in de meeste gevallen waren het weinig principiële, meer praktische bezwaren. Vaak wordt ook eerder op matiging dan op onthouding aangedrongen. Een *shijo*-dichter uit de negentiende eeuw, Yi Sebo (1832-1895), gaat een stapje verder: matiging is verstandig, maar wie kan er nu altijd verstandig zijn?¹⁴

Wat je gedaan hebt in dronkenschap
blijkt na de ontzuivering vaak een fiasco,
als je je begeerten niet in toom houdt
volgen veelvuldig ziekte en berouw.

Drank en liefde, die twee woorden,
ons leven lang achtervolgen ze ons...

In weer een andere *shijo* maant Yi Sebo lokale magistraten om onder invloed van de drank geen recht te spreken!¹⁵

Veel *shijo* lijken uitsluitend naar de bezwaren van de drank te verwijzen om ze te kunnen weerleggen, wat overigens nauwelijks verrassend is omdat ze zo vaak gezongen werden tijdens banketten en drinkgelagen.

Dronkenschap en ledigheid zijn fout,
dat weet ik ook wel.
Maar heb je de boer niet gezien die ploegt
op het graf van machtigen en rijken?

Het langste leven is als het gras,
wat beginnen we zonder wijn?¹⁶

Een andere *shijo* biedt een oplossing voor het dilemma van de weifelende drinker:¹⁷

"Voor mij geen druppel meer!"
Ik had een dure eed gezworen,
maar toen ik in het glas keek
zag ik mijn eed daar dobberen.

Hé knaap, vol tot aan de rand,
zodat ik hem weg kan spoelen!

Dat ook de overheid drankgebruik als normaal beschouwde en dronkenschap op zich niet laakbaar achtte, blijkt uit het feit dat bij doodslag het als een verzachtende omstandigheid gold als de dader onder invloed geweest was.¹⁸ Ook de puriteinse Tasan Chǒng Yagyong vond dat iemand die zich onder invloed ernstig misdragen had minder zwaar gestraft hoefde te worden als de misdraging *uitsluitend* het gevolg van drankgebruik was geweest.¹⁹

Drinken in dienst van de sociale orde

De traditionele Koreaanse maatschappij was gelaagd en strak geordend. De manier waarop gedronken werd weerspiegelde dat en sporen daarvan zijn ook in het moderne Korea nog terug te vinden. De meest fundamentele sociale classificatie was de verdeling in sexen. Mannen en vrouwen hadden volgens de dominante Confucianistische ideologie volkomen gescheiden taken in het leven; de vrouwen zorgden voor het huis, de mannen waren daarbuiten actief en alleen voor hen waren functies in het openbare leven weggelegd. Ook de drank was aan hen voorbehouden. Vrouwen dronken niet, of hoorden in elk geval niet te drinken. Een consequentie daarvan is dat de vrouwelijke visie op de drank veel negatiever was (en is) dan de mannelijke. Vanuit een vrouwelijk perspectief is drank vaak in de eerste plaats de oorzaak dat mannen zich zo onmogelijk gedragen.

Een uitzondering op de regel dat alleen mannen dronken vormden vrouwen die op de een of andere manier als marginaal beschouwd kunnen worden, zoals de meisjes en vrouwen die werkten in de wijnhuizen, of oude dames die door hun eerbiedwaardige leeftijd de beperkingen van hun geslacht achter zich hadden gelaten. Tegenwoordig is een zekere mate van drankgebruik door vrouwen, ook in het openbaar, volledig aanvaard, maar nog steeds kan het gebeuren dat een welopgevoed meisje in een gemengd gezelschap zich besmuikt afwendt om een slokje van haar bier te nemen als er ouderen bij zijn.

De traditionele maatschappelijke hiërarchie is nog altijd terug te vinden in de Koreaanse drinkgewoonten. In de meeste gevallen wordt drank niet geserveerd wordt per glas. Het bedienend personeel brengt glazen en een grote fles, een kruik of een keteltje met drank en de drinkers schenken in, niet voor zichzelf maar voor de anderen, die op hun beurt op dezelfde manier weer voor hun mededrinkers zorgen. Daarbij wordt zorgvuldig acht geslagen op de wederzijdse status van de drinkers. Degene met de hoogste status (wat zowel afhangt van leeftijd als van maatschappelijke positie) wordt het eerst ingeschonken en de schenker toont daarbij zijn respect door beide handen te gebruiken. De persoon die de drank ingeschonken krijgt tilt zijn glas op, maar kan dat als de schenker lager in rang is doen met één hand. Iedereen in het gezelschap zal proberen aan de beurt te komen om de degene met de hoogste status een dronk aan te bieden. Het is daarvoor niet absoluut noodzakelijk te wachten tot die het vorige glas heeft leeggedronken. Je kunt ook je eigen, lege glas aanbieden en dat dan volschenken. Het gevolg is dat soms één persoon met twee of drie volle glazen voor zich zit. Uiteindelijk is het natuurlijk de bedoeling dat iedereen zijn deel krijgt, maar wie de laagste status heeft komt het laatst aan de beurt. Nieuwe, van het westen overgenomen drinkgewoonten kunnen aangepast worden aan dit statusstelsel. Zo zeggen sommigen dat bij het klinken de lagere in status moet zorgen dat hij zijn glas niet hoger heft dan zijn superieuren.

Wie dit van enige afstand gadeslaat kan zonder moeite de sociale verhoudingen binnen de groep drinkers reconstrueren. Het is dan ook niet zo verwonderlijk dat er in de Chosŏn-periode een door de regering gepropageerd drinkritueel heeft bestaan dat het verduidelijken van de maatschappelijke hiërarchie in lokale gemeenschappen op het platteland als expliciet geformuleerd doel had. Het woord ritueel is hier niet lichtzinnig gebruikt; er was inderdaad sprake van een tot in details schriftelijk vastgelegde procedure. Een negentiende-eeuws handboek heeft voor de beschrijving ervan (compleet met diagrammen die nauwkeurig de plaats van personen en attributen specificeren) niet minder dan 23 pagina's nodig.²⁰ De Koreanen hadden dit ritueel overgenomen uit China, waar het gedurende de Ming opgenomen was in de wetboeken.²¹ Het werd beschouwd als een middel om de goede zeden op het platteland te handhaven en als een remedie tegen misstanden die tot rebellie konden leiden. Overigens kleefden er aan dit ritueel ook wel bezwaren. In de negentiende eeuw wordt geklaagd dat het teveel kost en de boeren afhoudt van hun werk.²²

Het wilde drinken

Bij de voorouderverering en de meer beschaafde drinkgelagen is drank een middel om respect te betonen aan degenen die hoger staan in de sociale rangorde (of ze nu dood zijn of leven) en zo de maatschappelijke orde te bevestigen. Maar - het zal niemand verbazen - het kan ook anders. Er bestaat in Korea een cultureel bepaalde stijl van zwaar drinken waarbij er bewust naar gestreefd wordt normaal geldende beperkingen te doorbreken. De drinkers, die ongeveer dezelfde leeftijd en status hebben, gaan van de ene kroeg naar de andere en drinken in hoog tempo zo veel als ze kunnen, zodat ze in een collectieve roes raken waarin de grenzen tussen zelf en ander helemaal wegvallen. Als deze staat van totale solidariteit eenmaal bereikt is, maakt het niet meer uit wat het allemaal kost, wie er betaalt, of welke problemen deze dronkenschap veroorzaakt. De Koreaanse antropoloog Ch'oe Kilsŏng, zelf een toonbeeld van matigheid, schrijft hierover: "Ik ben door mijn drinkmakers in allerlei netelige situaties terecht

gekomen, maar hoe het ook zij, in Korea wordt de magische kracht van de alcohol om iemand dronken te maken positief gewaardeerd. Hoewel het kan voorkomen dat iemand in zijn dronkenschap buiten kennis raakt, ruzie zoekt, of anderen kwaad doet, toch blijft deze manier van drinken bestaan vanwege de hoog gewaardeerde opwindende ervaring van de communicatie met anderen in een gewijde staat die het eigen bewustzijn te boven gaat".²³ Hij ziet hierin een cultureel patroon dat ook in een andere context voorkomt. De essentie ervan is dat door het opzettelijk scheppen van wanorde, van een dionysische anarchie die de alledaagse structuren vernietigt, nieuwe mogelijkheden tot communicatie ontstaan. Iets dergelijks gebeurt volgens Ch'oe ook bij dorpsfeesten en sjamanistische rituelen.

De bezwaren tegen deze manier van drinken zijn voor de hand liggend, maar ook wanneer hij tot ernstige verwickelingen leidt is er bij de in de hiërarchie hoger geplaatsten begrip voor. Het is niet ongebruikelijk dat een professor in actie komt als zijn (ex) studenten na een avondje doorzakken in kennelijke staat zijn ingerekend door de politie wegens een vechtpartij en op het bureau een goed woordje voor ze gaat doen. Vreemd is deze tolerantie niet, als men bedenkt dat dit onmatig drankgebruik in Koreaanse ogen niets asociaals heeft. Het is niets meer en niets minder dan de meest radicale vorm van sociaal drinken. In feite wordt drinken nagenoeg gelijkgesteld met sociaal drinken en om die reden misschien minder als een probleem gezien dan in andere culturen. Alleen drinken komt voor, maar wordt gezien als typisch voor iemand die worstelt met problemen waar hij of zij geen oplossing voor weet en die vervuld is van woede tegen de sociale constellatie die hem of haar in deze situatie heeft gebracht. Elke ervaren kijker naar Koreaanse televisieseries weet meteen wat er aan de hand is als een acteur alleen aan het drinken slaat.

Ondanks het hoge drankgebruik wordt er wel gezegd dat Korea geen alcoholisten kent. Als alcoholisme niet zuiver medisch gedefinieerd wordt, maar als een maatschappelijk

probleem, zit daar wel wat in. Ook het zeer zware drinken blijft meestal binnen de grenzen van een maatschappelijk kader. Fysiek kan het natuurlijk wel gevolgen hebben, maar daarvoor is een heel scala aan remedies voorhanden, zoals versterkende soep met klonten gestold runderbloed en ingewanden, flesjes met een zoete vloeistof die druivensuiker en vitamines bevatten (merk: Bacchus), alle mogelijke pillen die de westerse farmaceutische ontwikkeld heeft om de lever te beschermen (zonder recept verkrijgbaar en in talloze advertenties aangeprezen), of tot gelei ingekookte hertshoorn met ginseng en pijnboompitten, wat door de oosterse geneeskunde wordt aanbevolen. Het zwaarst bekritiseerde aspect van alcoholgebruik is niet de roes of de verslaving, maar de geldverkwisting die er mee gepaard gaat.

Drank en gezelschap

Drank brengt mensen bij elkaar. Dat is over de hele wereld zo, maar zoals we in het voorgaande gezien hebben, wordt in Korea het sociale karakter van het drinken wel heel sterk benadrukt. Daaruit vloeit weer voort dat liederen zoals de *shijo*, die gezongen werden in gezelschap en niet waren bedoeld waren om in eenzaamheid gelezen te worden, bij het drinken goed van pas kwamen. Ze hoorden evengoed bij een drinkgelag als de *anju*, de hapjes die in Korea altijd bij de drank geserveerd worden. Bij de beoordeling van de kwaliteiten van dit genre mag dat niet vergeten worden. Neem de volgende *shijo*.²⁴

Volmaakt is deze dag vandaag,
volmaakt is ook dit oord.
Volmaakt moment, volmaakte plaats
voor een treffen met volmaakte lieden.

Volmaakte wijn en volmaakte hapjes
Vervolmaken ons vermaak!

Als literatuur mag deze *shijo* niets voorstellen, hij is niet kwaad om de drinkers aan het begin van het gelag in een goede stemming te brengen.

Ook om zorgen en ellende te vergeten is het beter met anderen te drinken dan alleen.

Wanneer we bij elkaar gezeten
ons een stuk in de kraag drinken,
kondigen miljarden zorgen
hun vertrek aan.

Schenk de kommen vol, knaap,
Voor een afscheidsdronk!²⁵

Hoewel in de traditionele maatschappij de drinkers mannen waren, bevonden er zich vaak wel gelijk vrouwen in het gezelschap, de meisjes die bedienden of de *kisaeng*, de Koreaanse variant van de geisha, en zij zorgden ervoor dat het gezamenlijk drinken een romantisch tintje kon aannemen. De *kisaeng* zongen of maakten muziek en niet zelden dichtten ze ook zelf *shijo*. Soms gebruikten ze die als communicatiemiddel om aan mannen hun gevoelens duidelijk te maken, ze uit te dagen of hun beklag te doen.²⁶ De allerberoemdste onder hen is Hwang Chini (eerste helft van de 16de eeuw), die omging met sommige van de meest prominente geesten van haar tijd, filosofen, monniken en hoogwaardigheidsbekleders. Van haar is ondermeer de volgende *shijo* overgeleverd. De vertaling is van Frits Vos.²⁷

De nachten van de lange wintermaand
zou ik in tweeën willen scheuren
en ze opgerold
onder mijn lentedeken leggen...
De nachten waarin mijn geliefde weer verschijnt
zou ik daarmee dan stuk voor stuk verlengen.

Yi Sebo schreef over een favoriete *kisaeng* deze *shijo*, waarin tegelijk haar rol bij het drinken wordt beschreven.²⁸

Bevallig de sikkels van haar wenkbrauwen,
sierlijk haar groen jakje en scharlaken rok,
zo schenkt zij onder het zingen
van een drinklied de wijn.

Wie anders dan Maansikkel
zou zo onmetelijk lief zijn?

De ware levenskunstenaar, de man met stijl (*mötchaengi*), was hij die de kwaliteiten had om zich in het gezelschap van drinkers en *kisaeng* te onderscheiden: iemand die onder invloed van de alcohol zijn beste sociale kwaliteiten toonde, een vlotte conversatie wist te verlevendigen met een passend vers, gevoel had voor muziek en in de smaak viel bij de meisjes.

De samenstelling van het gezelschap waarin gedronken wordt is veranderd met de tijd en de verschuiving in de relaties tussen de seksen. Nu de relaties tussen mannen en vrouwen veel vrijer en veelvormiger zijn, begint de drank steeds meer zijn mannelijke karakter te verliezen. In de reclame worden jonge, goedgeklede paartjes getoond die een nieuwe levensstijl demonstreren door samen, met zijn tweeën of met andere stelletjes, een modieus drankje te drinken. Het alcoholpercentage van de *soju* wordt steeds lager om dit nieuwe publiek tegemoet te komen.

De dronk van de wereldverachter

Hoezeer ook drank geassocieerd wordt met collectieve genoegens en wereldse gezelligheid, toch blijkt bij de bestudering van het totale corpus *shijo* dat alcohol merkwaardigerwijs ook verbonden is met wat als het tegendeel daarvan beschouwd kan worden: het van de wereld van carrière en grote ondernemingen afgewende leven van de man die zich eenzaam en ver van het vulgaire gewoel teruggetrokken heeft in een simpel huisje in een klein dorp. In de poëzie en schilderkunst van Oost-Azië is de literaat die walgend van de kuiperijen van een corrupte politiek verkiest zijn handen schoon te houden en in de ongereptheid van de natuur een hogere waarheid te zoeken een veel voorkomende figuur. Een vast attribuut van zulke vrije geesten is de kruid met drank, die al dan niet gedeeld wordt met een gelijkgestemde geest. Niet alleen kunnen zij zich het verlies

permitteren van het koele hoofd dat voor een ambitieus ambtenaar onmisbaar is, voor hen is de onwereldse, tot geen praktisch nut strekkende roes ook een middel om één te worden met de kosmos. Het drinken wordt hier tot een symbool van de bevoegenheid van wie in hoger sferen verkeert.

De aantrekkingskracht van het ideaal van de zuivere ziel in zijn eenvoudig hutje in een verre bergvallei werd ongetwijfeld bevorderd door de gewoonte van de regering om op ruime schaal ambtenaren die iets onwelgevalligs hadden gedaan te verbannen naar de provincie. Daar kon men van de nood een deugd maken en zich toeleggen op de rustieke elegantie van het eenvoudige landleven. Een mooi voorbeeld van een *shijo* op het thema van het eenzaam drinken is van Yun Sōndo (1587-1671).²⁹

Met een kom wijn, alleen,
staar ik naar de verre bergen
en voel dezelfde vreugde als bij de aanblik
van mijn weergekeerde, langverwachte lief,

maar zonder woorden, zonder geschater,
in eindeloos geluk.

Een goed specimen van het genre is ook een gedicht van Kim Sōngch'oe, die leefde in het begin van de achttiende eeuw.³⁰

Uit mijn roes ontwaakt en opgekrabbeld
tokkel ik wat op de luit.
De kraanvogel buiten mijn raam
danst van plezier.

Schenk wat rest van de wijn, knaap!
Ik raak opnieuw in vervoering.

De drank die op het platteland gedronken wordt is natuurlijk niet zo verfijnd als wat geschonken wordt in de hoofdstad, maar daarom niet minder. Integendeel, wie hem naar waarde weet te schatten versmaadt de prenties van de grote wijnen.

Een aarden kruik schenk ik boordevol
met gisteren nog ongerijpte wijn
en bij de even gekookte radijs
gaat sojasaus met chrysantenblaadjes.

Wat weten wereldse vleeseters
van de smaak van zulke dingen?

Dit is een *shijo* van een van de eerste bloemlezers van het genre, de zanger Kim Ch'ōnt'aek uit de vroege achttiende eeuw.³¹

Landelijke eenvoud werd geassocieerd met het ideale leven in een mythische tijd, toen de wereld nog onbedorven was en met de eenvoud van de noeste boeren. "Het is of ik de zuivere zeden van de Oudheid terugzie" besluit een *shijo* die een uitgelaten, ongedwongen drinkpartij in een afgelegen dorpje beschrijft.³² Het leven van de boer wordt voorgesteld als een sobere idylle in een gedicht van Shin Hūimun (data onbekend).³³

In een ruw jak, een schoffel over de schouder
gaat hij erop uit, ploegt de akker, wiedt
het onkruid en als de maan is opgekomen
keert hij zingend terug naar huis.

"Morgen achter de moestuin" zegt zijn vrouw
en schenkt hem nieuwe wijn.

De volgende *shijo* suggereert dat drank het middel is om dat Arcadia (waar het echte schrift nog onbekend was) terug te vinden.³⁴

Te laat ben ik geboren,
de oudheid is mij ontgaan.
Toen het knopschrift in onbruik
raakte,
vermenigvuldigden zich wereldse
verwickelingen.

Liever verhuisde ik naar het land
van de wijn
om onze wereld te vergeten.

De paradoxen van de drank

De opvattingen over het effect van drank op het lichaam zijn niet eenduidig. Alcohol kan een gif zijn, maar ook een medicijn.³⁵ Vanuit dat laatste idee is *yakchu*, "medicinale wijn", in de spreektaal het gewone woord geworden om op een beleefde manier onverschillig welke soort drank aan te duiden, ook als het gaat om alcohol die alleen voor het plezier gedronken wordt. Aan bepaalde vormen van drank, bijvoorbeeld die waaraan ginsengwortels of adders zijn toegevoegd, wordt een krachtige versterkende werking toegekend.

12

Zoals het effect van alcohol op het lichaam tweeslachtig is, is het dat ook op de psyche. Drank wekt het beest in de mens en kan van hem, volgens een Koreaanse zegswijze, een "dronken hond" (*ch'wihan kae*) maken, die zijn beloften niet nakomt, zijn geld verkwist, ruzie zoekt, overspel pleegt of vreselijke misdaden begaat. De politieregisters van heden en verleden ondersteunen deze visie en veel Koreaanse vrouwen, die geconfronteerd worden met de gevolgen van een cultuur die mannen vaak laat in de avond zwaar beschonken doet thuiskomen, zullen ermee sympathiseren. Maar lijnrecht hiertegenover staat het idee dat drank iemand kan optillen naar hoger sferen, naar regionen die zuiverder zijn dan de bezoedelde wereld van alledag, en hem zelfs in contact kan brengen met het goddelijke of, op zijn minst, het contact van mens tot mens verbeteren. De relatie van de mens met de goden en de voorouders wordt door de drank bevestigd en de band tussen bruid en bruidegom erdoor geheiligd.

Drank kan hiërarchie symboliseren en orde, maar ook de *communitas* van de roes waarin het gevoel van onderlinge solidariteit zo groot is dat er van afstand, laat staan hiërarchie, tussen personen geen sprake meer is. Hiervan getuigt de

Koreaanse zegswijze: "In dronkenschap bestaat er geen Zoon des Hemels." Of drank nu de sociale orde bevestigt of mensen aan elkaar gelijk maakt, in beide gevallen staat de drank in dienst van de menselijke maatschappij. In andere gevallen is drank juist het symbool van een zich afkeren van de samenleving en een streven naar vereenzelving met de natuur of met een lang voorbij, rustiek cultuurstadium dat verondersteld wordt dichterbij de natuur te staan dan het huidige. Drank is, zoals een *shijo* zegt, zoet en bitter tegelijk. Het is de op allerlei manieren tegenstrijdige natuur van de alcohol die het mogelijk maakt de betekenissen ervan te manipuleren en er, spelend met nuances, associaties en connotaties, naar het uitkomt een ander gebruik van te maken.

De verwevenheid van de drank met allerlei aspecten van het leven heeft mij ook in staat gesteld in deze korte beschouwing een aantal zaken te betrekken waar ik me de afgelopen decennia mee bezig heb gehouden. Als er enige lijn te vinden is in wat ik hier al die jaren heb uitgespuugd is het dat ik naar religies, geschiedschrijving, materiële cultuur en literatuur heb gekeken vanuit een min of meer antropologisch standpunt van waaruit ik geprobeerd heb al die dingen te begrijpen in hun samenhang binnen de samenleving die ze geproduceerd heeft, en ernaar gestreefd heb de verschillende disciplines elkaar te laten aanvullen. Ik heb het als een genoegen en een voorrecht beschouwd dat te kunnen doen en hoop - al is het binnen een andere context - daar ook in de komende jaren mee door te gaan.

Appendix: "Tweespraak met de wijn"

Het voor en tegen van de wijn wordt behandeld in een reeks van vier *shijo* van Chōng Ch'öl (1536-1593), een dialoog tussen de dichter en de drank.³⁶

(de dichter)

Wat wilde ik bereiken
dat ik je volgde als een oude vriend?
Niets heb ik gepresteerd,
De verwijten vliegen me om de oren.
Wordt het geen tijd
Voor een afscheidslied?

(de drank)

Waarom zocht je mijn gezelschap
als je iets wilde bereiken?
Wanneer je me zag was je blij,
en ook ik zette zonder jou geen stap.
Als dat zo verkeerd was,
wat lette je er een eind aan te maken?

(de dichter)

Luister naar me, nog één keer,
zonder jou wil ik niet leven.
Al wat pijnigt en bedrukt
laat je mij vergeten.
Hoe kan ik van een ander houden,
mijn oude makker verloochenen?

(de drank)

Ook al word je honderd jaar,
je leven schiet haastig voorbij.
Welke ambities heb jij nog
vluchtig, vergankelijk wezen,
dat je de dronk weigert
die ik je aanbied?

Noten

- 1 Hendrik Hamel, *Verhaal van het vergaan van het jacht de Sperwer, en van het wedervaren der schipbreukelingen op het eiland Quelpaert en het vasteland van Korea (1653-1666) met eene beschrijving van dat rijk*, uitgegeven door B. Hoetink ('s Gravenhage: Linschotenvereniging, 1920), p. 42.
- 2 Hamel, *Verhaal*, p. 41.
- 3 Ch. Dallet, *Histoire de l'église de Corée* 2 vols. (Paris: Victor Palmé, 1874) vol. 1, p. CLX.
- 4 Chǒng Yagyong, *Admonitions on Governing the People* (Berkeley: University of California Press), pp. 66-67. Dit is met zijn 1133 bladzijden een verkorte vertaling van het origineel: *Mongmin shimsǒ*.
- 5 De *shijo* bestaat uit drie regels die elk een duidelijke cesuur in het midden hebben en wordt daarom meestal als een zesregelgedicht vertaald. Een van de voornaamste vormkenmerken is een wending aan het begin van de derde regel (in de vertaling het begin van de vijfde regel), te vergelijken met de volta van het sonnet. Zie Frits Vos, *Liefde rond, liefde vierkant* (Amsterdam: Meulenhoff, 1979).
- 6 Het woord wijn wordt hier gemakshalve gebruikt als een verzamelterm voor allerlei soorten alcohol.
- 7 Chǒng, *Admonitions*, p. 962.
- 8 Lee Kwang-Kyu (Yi Kwanggyu), "The Practice of Traditional Family Rituals in Contemporary Urban Korea", *Journal of Ritual Studies* vol. 3, 2 (1989), pp. 177, 181.
- 9 Yi Kwanggyu, *Han'gugin-ūi ilsaeng* (Seoul: Hyǒngsǒl ch'ulp'ansa, 1985), p. 83.
- 10 Paul Dredge. "Korean Funerals: Ritual as Process", in Laurel Kendall & Griffin Dix (eds.), *Religion and Ritual in Korean Society* (Berkeley: Institute of Asian Studies, 1987), p. 90.
- 11 William Shaw, *Legal Norms in a Confucian State* (Berkeley: Institute of Asian Studies, 1981), pp. 81-83.
- 12 Jahyun Kim Haboush, *A Heritage of Kings: One Man's Monarchy in the Confucian World* (New York: Columbia University Press, 1988), pp. 78-82.
- 13 Yi Ik, *Sǒngho sasǒl* (Seoul: photolithographic ed., 1982), vol. 1, pp. 558-559.
- 14 Shin Tonghyǒk, *Yi Sebo shijo chip* (Seoul: Chǒngǔmsa, 1985), no. 405.
- 15 Shin, *Yi Sebo shijo chip*, no. 346.
- 16 Chǒng Pyǒnguk, *Shijo munhak sajǒn* (Seoul: Shin'gu munhwasa, 1972), no. 1241, een *shijo* van Shin Hǔm (1566-1628).
- 17 Chǒng Pyǒnguk, *Shijo munhak sajǒn*, no.1247
- 18 Shaw, *Legal Norms*, p. 83.
- 19 Chǒng Yagyong, *Admonitions*, p. 789.
- 20 In *Hyangnye samsǒn*, uit 1888, bewaard in een van de oude paleisbibliotheken: de Kyujanggak, nr. 4556.
- 21 Edward L. Farmer, "Social Regulations of the First Ming Emperor: Orthodoxy as a Function of Authority", in Kwang-ching Liu, ed., *Orthodoxy in Late Imperial China* (Berkeley: University of California Press, 1990), 103-125, p. 121.
- 22 Hwang Hyǒn, *Maech'ǒn yarok* (Seoul: Kyomunsa, 1996), oorspronkelijke tekst: *kwǒn* 1B, p. 67.
- 23 Ch'oe Kil-sǒng, "Shamanic Ritual in Folk Life", *Journal of Ritual Studies* vol. 3, 2 (1989), pp. 227-229.
- 24 Chǒng Pyǒnguk, *Shijo munhak sajǒn* no. 1487.
- 25 Chǒng Pyǒnguk, *Shijo munhak sajǒn* no. 1257.
- 26 Voor voorbeelden zie Frits Vos, *Liefde rond, liefde vierkant*, pp. 51-53.
- 27 Frits Vos, *Liefde rond, liefde vierkant*, p. 51.
- 28 Shin Tonghyǒk, *Yi Sebo shijo chip*, no. 77. Yi schreef nog zes andere *shijo* voor *kisaeng*, waarin hij telkens een woordspeling maakte op hun naam; nrs. 76, 78-82.
- 29 Chǒng Pyǒnguk, *Shijo munhak sajǒn*, no. 1772.
- 30 Chǒng Pyǒnguk, *Shijo munhak sajǒn*, no. 1238.
- 31 Chǒng, *Shijo munhak sajǒn*, no. 1454.
- 32 Chǒng, *Shijo munhak sajǒn* 1695.
- 33 Chǒng, *Shijo munhak sajǒn* 938.

- 34 Chǒng, *Shijo munhak sajǒn*, no. 528, een gedicht van Shin Hŭm (1566-1628).
- 35 "Als je een beetje drinkt is het medicinale drank (*yakchu*), als je teveel drinkt gifdrank (*tokchu*)", zegt een Koreaans spreekwoord.
- 36 Chǒng, *Shijo munhak sajǒn*, 810, 1743, 419, 1745.

PROF.DR. B.C.A. WALRAVEN (NEW YORK, 1947)

- 1974 part-time docent, Afdeling Nederlands, Hankuk University of Foreign Studies, Seoul
- 1976-1994 universitair docent Koreaanse taal en cultuur
- 1985 doctoraat (cum laude), Universiteit Leiden
- 1994-2012 hoogleraar Koreaanse Taal en Cultuur, Universiteit Leiden
- 1995-1999 president van de Association for Korean Studies in Europe
- 2007-2011 president van de Association for Korean Studies in Europe
- 2000 gastonderzoeker, École des Hautes Études en Sciences Sociales, Parijs
- 2003 toekenning van de Orde voor Culturele Verdiensten “Pogwan munhwa hunjang” door de regering van de Republiek Korea
- 2005-2008 bestuurslid Northeast Asian Council van de Association for Asian Studies
- 2006-heden hoofdredacteur Sungkyun Journal of East Asian Studies

- 2007 ontvanger van Festschrift Korea in the Middle: Korean Studies and Area Studies, Essays in Honour of Boudewijn Walraven, ed. by Remco E. Breuker
- 2009-heden redacteur Korean Histories (koreanhistories.org)

*Oude visser met de wijnkruik
op de voorplecht van je bootje!
Wat heb je met je leven gedaan
zo zittend, met een hengel in je hand?
Afgunst voel ik, dat je je hele leven
geen afgunst hebt gekend.*

Alcoholische paradoxen.

Overall in de wereld is voedsel veel meer dan de brandstof waarmee het lichaam op gang wordt gehouden en verbonden met allerlei culturele voorstellingen en sociale gebruiken. Hetzelfde gaat op, en misschien in nog wel hogere mate, voor alcoholische dranken, die ook tot het voedsel gerekend kunnen worden maar altijd nog iets meer inhouden. Ze kunnen een verscheidenheid aan symbolische betekenissen vertegenwoordigen en fungeren als een non-verbale taal. In een verkenning van de vaak paradoxale betekenissen van de drank in Korea komen aspecten aan de orde die te maken hebben met religie, geschiedenis, antropologie en literatuur, gebieden waarmee ik mij in de loop van de jaren bezig heb gehouden, dikwijls in hun samenhang.

